जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र /आयुर्वेद औषधालयबाट सञ्चालन गरिने कार्यक्रमहरूको

कार्यसञ्चालन मार्गदर्शन (आ.व. २०७८/७९)

प्रदेश सरकार

सामाजिक विकास मन्त्रालय

प्रदेश नं १, बिराटनगर

प्रदेश सरकार
सामाजिक विकास मन्त्रालय
प्रदेश नं. १
बिराटनगर, नेपाल

आयुर्वेद चिकित्सक

विषयसूची

१.व्याधिक्षमता बृद्धि गर्न माहामारी रोकथामका क्रियाकलापहरु.....४

२.आयुर्वेद अस्पताल सचालन सुदृढिकरण अनुदान.....४

३. पंचकर्म सेवा संचालन ५

४. आयुर्वेद औषधि खरिद ६

५. होमियोप्याथिक औषधि खरिद.....६

६. जडीबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्र भवन निर्माणार्थ DPR.....७

७. क्षारसुत्र सेवा संचालन.....८

८. प्राकृतिक चिकित्सा सेवा संचालन.....८

प्रदेश सामाजिक विकास मन्त्रालय
प्रदेश नं. १
विराटनगर, नेपाल

प्रमुख जिला आयुर्वेद चिकित्सक
अस्पताल विकास समिति
चिकित्सा सेवा प्रवर्द्धन

प्रत्येक कार्यक्रम / क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा मूलतः कार्यालय प्रमुख, लेखा प्रमुख, फोकल पर्सनले ध्यान दिनुपर्ने महत्वपूर्ण कुराहरू

१. प्रत्येक कार्यक्रमको तयारी तथा सञ्चालन गर्नुपूर्व यस मार्गदर्शन राम्ररी अध्ययन गरी अनिवार्य रूपमा पालना गर्नुपर्दछ।

२. यस मार्गदर्शनमा उल्लेखित कुराहरूलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने गराउने जिम्मेवारी कार्यालय प्रमुखको हुनेछ र कार्यान्वयनमा समन्वयकारी भूमिका फोकल पर्सनको हुनेछ। फोकल पर्सन विषयसँग सम्बन्धित हुनुपर्नेछ। यदि विषयसँग सम्बन्धित फोकल पर्सन नभएको खण्डमा उक्त विषयमा दक्ष कर्मचारीलाई फोकल व्यक्तिको जिम्मेवारी दिनुपर्नेछ।

३. प्रत्येक स्विकृत कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा कार्यक्रमको प्रकृति र बजेटको परिधिभित्र रही प्रचलित **"सार्वजानिक खरिद ऐन, २०६३", "सार्वजानिक खरिद नियमावली, २०६४"**, भ्रमण ऐन तथा नियमावली, प्रदेश सरकार, आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय प्रदेश नं.१ को **"सार्वजनिक खर्चको मापदण्ड, कार्यविधि र मितव्ययिता सम्बन्धि निर्देशिका,२०७५"**(अन्य कुनै ऐन, नियमावली, कार्यविधि, निर्देशिका नयाँ निर्माण भए सो समेत) बमोजिम कार्यक्रम सुरू गर्नुपूर्व कार्यक्रम सञ्चालन प्रकृया, अनुमानित खर्च, सहभागी तथा स्रोत व्यक्ति, सहजकर्ता विवरण, कार्यक्रम सञ्चालन हुने स्थान, मिति, खरिद गर्नुपर्ने मालसामानहरुको विवरण तथा खर्च रकम समेत बाँडफाँड गरि कार्यालय प्रमुखबाट टिप्पणी आदेश स्वीकृत गराई मात्र कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्नेछ।

४. सञ्चालन गरेको प्रत्येक कार्यक्रमको प्रतिवेदन सहित भौतिक तथा वित्तिय प्रगति विवरण चौमासिक रुपमा अनिवार्य सामाजिक विकास मन्त्रालय, विराटनगर र स्वास्थ्य निर्देशनालय धनकुटामा पेश गर्नुपर्नेछ।

५. सामाजिक विकास मन्त्रालय तथा स्वास्थ्य निर्देशनालयलले कार्यक्रमको स्थलगत तथा उपलब्ध भएको प्रतिवेदनको आधारमा अनुगमन गर्न सक्नेछ।

प्रदेश सामाजिक विकास मन्त्रालय प्रदेश नं. १ विराटनगर

आयुर्वेद चिकित्सक अस्पताल विकास चिकित्सा सेवा महाशाखा

सचिव

कार्यक्रमको नामः व्याधिक्षमता बृद्धि गर्न माहामारी रोकथामका क्रियाकलापहरु (खर्च शीर्षक २२५२२)

उपशीर्षक	विवरण
परीचय	कोभिड-१९ तथा भवितव्य हुन सक्ने अन्य महामारीको (जनपदोध्वंस) आयुर्वेदमा वर्णन गरीएका उपायहरुद्वारा रोकथाम एवं प्रतिकारका लागि यो कार्यक्रम सञ्चालन गर्न लागिएको हो ।
उद्देश्य	आयुर्वेद पद्धति अनुसार महामारी रोकथामका लागि व्याधिं क्षमता वृद्धि गर्ने ।
अपेक्षित उपलब्धि	सर्वसाधारण जनतालाई महामारी रोकथामका उपायको बारेमा सुसूचित हुने । आयुर्वेदमा निर्दिष्ट गरिएका औषधि, स्वस्थवृत्त पालना तथा घरेलु बन्स्पतिजन्य जडीबुटीको प्रयोगले व्याधि क्षमता वृद्धि भई महामारी रोकथाम हुने ।
सञ्चालन प्रक्रिया	१. तत्काल कोभिड १९ र अन्य महामारी रोकथामका लागि आवस्यक सन्देशमुलक सामग्री निर्माण गरि प्रचार प्रसार गर्ने तथा महामारी रोकथामका लागि आयुर्वेद संस्था बाट प्रदान गर्ने सेवाहरु सबैले देखिने गरि कार्यालयमा होर्डिंग बोर्ड बनाउने । २. आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभागले तयार पारेको कोभिड १९ रोकथाम तथा व्यवस्थापनका लागि protocol अनुसारको क्रियाकलाप संचालन गर्ने । ३. अन्य महामारीमा उपयोगी रसायन औषधि तथा पंचविध कसाय कल्पनाको वितरण तथा प्रयोग सम्बन्धि जानकारी गराउने । ४. यो कार्यक्रम सम्बन्धित संस्था तथा प्रभावित समुदयामा समेत संचालन गर्न सकिनेछ । ५.प्रचलित सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ र सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ अनुसार खरिद गरि व्यबस्थापन गर्ने ।

कार्यक्रमको नाम : आयुर्वेद अस्पताल सचालन सुदृढिकरण अनुदान (खर्च शीर्षक २२५२२)

उपशीर्षक	विवरण
परीचय	आयुर्वेद संस्थाहरुवाट प्रभावकारी एवं गुणस्तरीय सेवा प्रदान गरी एकरुपता कायम गर्न तथा न्यूनतम सेवा मापदण्ड हासिल गर्न यो कार्यक्रम सञ्चालन गर्न लागिएको हो ।
उद्देश्य	आयुर्वेद संस्थाहरूमा चालु आ.व. मा बजेट कार्यक्रममा नरहेका वा अपुग भएको क्रियाकलापमा Minimum Service Standard प्राप्तिका लागि आवश्यक कार्य गर्ने ।
अपेक्षित उपलाब्धी	आयुर्वेद अस्पतालहरू बाट प्रदान गरिने सेवाको गुणस्तरमा वृद्धि हुने ।
सञ्चालन प्रक्रिया	१. आयुर्वेद सस्थाहरुको Minimum Service Standard ले तोकेको लक्ष्य प्राप्तिका लागि सोहि अनुसारका सामग्री, AMIS व्यवस्थापन, मेसिनरी औजार, फर्निचर, लगायत

आयुर्वेद चिकित्सक
अस्पताल विकास
सचिव
प्रदेश
सामाजिक विकास मन्त्रालय
प्रदेश नं. १
विराटनगर

	आवश्यक क्रियाकलाप संचालन एवं व्यवस्थापन गर्ने । २. प्रचलित सार्वजनिक खरिद ऐन,२०६३ र सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४अनुसार खरिद गरि व्यबस्थापन गर्ने ।

कार्यक्रमको नामः पंचकर्म सेवा सञ्चालन (खर्च शीर्षक २२५२२)

उपशीर्षक	विवरण
परीचय	आयुर्वेदमा मुख्य गरी चिकित्सालाई संशमन तथ संशोधन गरी दुई भागमा वर्गिकरण गरीएको छ ।हाल जिल्ला स्थित आयुर्वेदका संस्थाहरुवाट प्रदान भईरहेको सेवाहरु जस्तै औषधि व्यवस्था, स्नेहन, स्वेदन आदि कर्महरु संशमन चिकित्सा अन्तर्गत रहेको तथा त्यसलाई थप विस्तार गर्दै रोगलाई समूल नाश गर्न र स्वस्थ व्यक्तिको स्वास्थ्य प्रवर्धनका लागि संशोधन चिकित्सा अन्तर्गत रहेको पञ्चकर्मका प्रधान कर्महरुको सेवा समेत प्रदान गर्ने उद्देश्यले यो कार्यक्रम सञ्चालन गर्न लागिएको हो ।
उद्देश्य	आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरुमा आउने सेवाग्राहीहरूको जाँच गरी पञ्चकर्मको माध्यमबाट स्वास्थ्य संरक्षण, प्रवर्धन, आवश्यक उपचार र उचित परामर्श दिने ।
अपेक्षित उपलब्धि	१. यस सेवाबाट बिरामीहरू तथा सेवाग्राहीहरूको स्वास्थ्य संरक्षण, प्रवर्धन र पुर्नस्थापनामा सघाउ पुग्नेछ । २. व्याधि न्यूनीकरण हुनेछ ।
सञ्चालन प्रक्रिया	१. पञ्चकर्म कार्यक्रम संचालन भएका आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरुमा सेवा प्रयोजनका लागि AMIS मा तोकिए बमोजिमको फाराम बनाउने । २. आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरुमा आएका सेवाग्राहीलाई स्वास्थ्य जाँच गरि समस्याको पहिचान गरी आवश्यकता अनुसार पञ्चकर्म सेवाका लागि सिफारिस गर्ने । ३. पंचकर्म अन्तर्गत रहेका प्रधान कर्म वमन, विरेचन, अनुवाशन वस्ति, आस्थापन वस्ति, नस्य कर्महरू सञ्चालन गर्ने । ४. कार्यक्रम संचालनको लागि आवश्यक उपकरण औषधि लगायत अन्य सामाग्री वजेट व्यवस्था भएअनुसार अनुसूची १,२ मा तोकिए वमोजिम गर्ने ।
सञ्चालन गर्ने निकाय	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र, मोरङ, मेची आयुर्वेद औषधालय, इलाम ।

प्रदेश सामाजिक विकास मन्त्रालय प्रदेश नं. १ विराटनगर

आयुर्वेद चिकित्सक अस्पताल विकास समिति

सचिव

कार्यक्रमको नामः आयुर्वेद औषधि खरिद (खर्च शीर्षक २७२१३)

उपशीर्षक	विवरण
परीचय	गुणस्तरीय आयुर्वेद औषधिहरुको सहज आपुर्ति एवं उपयोगलाई सुनिश्चित गर्दै आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरुमा आउने सेवाग्रहीलाई तोकिएको औषधि निःशुल्क रुपमा निरन्तर उपलब्ध गराउने उद्देश्यले यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरीएको हो ।
उद्देश्य	१. स्थानीय रुपमा देखिने रोगहरूको प्राथमिकता अनुसार निरन्तर व्यवस्था हुनेगरी अत्यावश्यक आयुर्वेद औषधि खरिद गर्ने । २. निःशुल्क औषधि सहितको सेवा निरन्तर प्रवाह गर्ने ।
अपेक्षित उपलब्धी	आवश्यक सेवा र औषधिको नियमित उपलब्धता हुनेछ ।
कार्यक्रम संचालन प्रकृया	१. आयुर्वेद विभागले तोकिएको अत्यावश्यक आयुर्वेद औषधिहरुको गत वर्षको खपतको आधारमा परिमाण निर्धारण गर्ने । २. प्रचलित सार्वजनिक खरिद ऐन,२०६३ र सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४अनुसार अत्यावश्यक आयुर्वेद औषधिहरु खरिद गर्ने । ३. खरिद गरिएका औषधिहरुको आम्दानी बाँधी दाखिला प्रतिवेदन निर्देशनालयमा पेश गर्ने ।

कार्यक्रमको नामः होमियोप्याथिक औषधि खरिद (खर्च शीर्षक २७२१३)

उपशीर्षक	विवरण
परीचय	होमियोप्याथिक औषधिहरुको सहज आपुर्ति एवं उपयोगलाई सुनिश्चित गर्दै होमियोप्याथिक चिकित्सा सेवा सञ्चालन भएका स्वास्थ्य संस्थाहरुमा आउने सेवाग्रहीलाई अत्यावश्यक होमियोप्याथिक औषधि निःशुल्क रुपमा निरन्तर उपलब्ध गराउने उद्देश्यले यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरीएको हो ।
उद्देश्य	१. मुख्य रुपमा देखिने रोगहरूको प्राथमिकता अनुसार निरन्तर व्यवस्था हुनेगरी होमियोप्याथिक औषधि खरिद गर्ने । २. निःशुल्क औषधि सहितको सेवा निरन्तर प्रवाह गर्ने ।
अपेक्षित उपलब्धी	आवश्यक सेवा र औषधिको नियमित उपलब्धता हुनेछ ।
कार्यक्रम संचालन प्रकृया	१. होमियोप्याथिक औषधि खरीद गर्दा जनस्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०७७ को आधारभूत स्वास्थ्य सेवा (होमियोप्याथिक) मा उल्लेख भएका रोगहरुलाई प्राथमिकतामा राखेर

प्रदेश सामाजिक विकास मन्त्रालय प्रदेश नं. १ विराटनगर, नेपाल

आयुर्वेद चिकित्सक

अस्पताल विकास तथा चिकित्सा सेवा महाशाखा

मचिव

	खरीद गर्नुपर्नेछ । २. प्रचलित सार्वजनिक खरिद ऐन,२०६३ र सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ अनुसार होमियोप्याथिक औषधिहरु खरिद गर्ने । ३. खरिद गरिएका औषधि सामाग्रीहरुको आम्दानी बाँधी दाखिला प्रतिवेदन निर्देशनालयमा पेश गर्ने ।
सञ्चालन गर्ने निकाय	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र, मोरङ, मेची अस्पताल, भद्रपुर झापा ।

कार्यक्रम : जडिबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्र भवन निर्माणार्थ DPR (खर्च शीर्षक ३११७२)

उपशीर्षक	विवरण
परीचय	जडिबुटीको प्रचुर सम्भावना बोकेको प्रदेश नं १ मा पाइने तथा उत्पादन गर्न सकिने जडिवुटीहरुलाई संकलन एवं प्रशोधन गरी गुणस्तरीय आयुर्वेद औषधिहरुको निर्माण गर्ने प्रयोजनका लागि जडिबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्र भवन निर्माणार्थ DPR कार्य गर्न लागिएको हो ।
उद्देश्य	जडिबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्र भवन निर्माणार्थ DPR तयार गर्ने ।
अपेक्षित उपलब्धि	जडिबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्र भवन निर्माणार्थ DPR सोलुखुम्बु र मोरंग जिल्लामा तयार हुनेछ ।
कार्यक्रम सञ्चालन प्रक्रिया	१. जडिबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्र भवन निर्माणका लागि जग्गा प्राप्तिको सुनिस्चितता गर्ने । २. जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र सोलुखुम्बुले जडीवुटी उत्पादन तथा प्रशोधन गर्न एवं जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र मोरंगले जडीवुटी उत्पादन, प्रशोधन तथा औषधि निर्माण गर्ने कार्याका लागि स्वास्थ्य निर्देशनालय, धनकुटासंगको समन्वय एवं स्वीकृतिमा तयार पारिएको TOR को आधारमा Detail project Report (DPR) गर्ने । ३. TOR का लागि हुने खर्च समेत यसै कार्यक्रममा समावेश गरीएको । ४. Detail project Report (DPR) को लागि प्रचलित सार्वजनिक खरिद ऐन ,२०६३ र सार्वजनिक खरिद नियमावली,२०६४ मा भएको व्यवस्था बमोजिम DPR गर्ने कानुनी मान्यता प्राप्त फर्म कम्पनि संग सम्झौता गरि सेवा खरिद गर्ने । ५. अध्ययनबाट प्राप्त प्रतिवेदनहरु स्वीकृत हुनु पर्नेछ । ६. अध्ययनबाट प्राप्त स्वीकृत प्रतिवेदनहरु सामाजिक विकास मन्त्रालय, विराटनगर तथा स्वास्थ्य निर्देशनालय धनकुटामा एक एक प्रति पेश गर्नु पर्नेछ ।

प्रदेश सामाजिक विकास मन्त्रालय प्रदेश नं. १ विराटनगर

प्रमुख आयुर्वेद चिकित्सक

सचिव

कार्यक्रम : क्षार सुत्र सेवा संचालन (खर्च शीर्षक २२५२२)

उपशीर्षक	विवरण
परीचय	आयुर्वेदमा वर्णन गरीएको minimum invasive विधि अपनाएर गरीने क्षारसूत्र चिकित्साद्वारा गुद विकार (Anorectal diseases) सम्बन्धि रोगहरुको शल्यकर्म गरी उपचार गर्न यो कार्यक्रम सञ्चालन गरीएको हो ।
उद्देश्य	तोकिएको आयुर्वेद संस्थावाट क्षारसूत्र सेवा सञ्चालन गरी गुद विकार (Anorectal diseases) सम्बन्धि रोगहरुको शल्यकर्म गर्न ।
अपेक्षित उपलब्धि	गुद विकार (Anorectal diseases) सम्बन्धि रोगहरुको minimum invasive विधि अपनाएर गरीने क्षारसूत्र चिकित्साद्वारा उपचार भएको हुनेछ ।
कार्यसञ्चालन प्रक्रिया	१.क्षारसुत्र सेवा संचालनका लागि चाहिने अति आवश्यक औषधि, औजार, उपकरण आदिको सुची तयार पार्ने । २. प्रचलित सार्वजनिक खरिद ऐन,२०६३ र सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४अनुसार खरिद गरि व्यबस्थापन गर्ने ।
सञ्चालन गर्ने निकाय	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र, मोरङ, झापा तथा सगरमाथा आयुर्वेद औषधालय, उदयपुर ।

कार्यक्रम : प्राकृतिक चिकित्सा सेवा संचालन (खर्च शीर्षक २२५२२)

उपशीर्षक	विवरण
परीचय	वैकल्पिक चिकित्सा अन्तरगत रहेको प्राकृतिक चिकित्साको प्रवर्धन गर्न यो कार्यक्रम सञ्चालन गर्न लागिएको हो ।
उद्देश्य	तोकिएको आयुर्वेद संस्थावाट प्राकृतिक चिकित्सा सेवा सञ्चालन गर्न ।
अपेक्षित उपलब्धि	प्राकृतिक चिकित्साका माध्यमवाट स्वास्थ्यको प्रवर्धन, नसर्ने रोगहरुको उपचार तथा स्वस्थकर जीवनशैली सम्बन्धि प्रसार भएको हुनेछ ।
कार्यसञ्चालन प्रक्रिया	१. यस किसिमको कार्यक्रम अन्तरगत भर्ना भएका जनशक्तिलाई गत आ.वको कार्यमुल्यांकनको आधारमा प्राथमिकता दिने गरी करारमा नियुक्ति गर्ने । २. वजेटको परीधि भित्र रहेर १ जना प्राकृतिक चिकित्सक, १ जना अक्युपञ्चर सहायक सेवा सञ्चालनका लागि लिने । ३. प्राकृतिक चिकित्सा सेवा सञ्चालनका लागि अन्य आवश्यक व्यवस्थापन खर्च समेत गर्ने

प्रदेश सामाजिक विकास मन्त्रालय प्रदेश नं. १ विराटनगर, नेपाल

सचिव

आयुर्वेद चिकित्सक

प्रमुख जनस्वास्थ्य विकास चिकित्सा शाखा

	। ४. प्रचलित सार्वजनिक खरिद ऐन,२०६३ र सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४अनुसार खरिद गरि व्यबस्थापन गर्ने ।
बजेट बाँडफाँड	जनशक्ति व्यवस्थापन रू १५,००,०००/-, अन्य व्यवस्थापन रू १०,००,०००/-
सञ्चालन गर्ने निकाय	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र, मोरंग ।

अनुसूची १

पञ्चकर्म कक्षमा प्रयोग गरीने मुख्य उपकरणहरु

क.सं	उपकरण
१.	द्रोणी टेवल (९ x २.५ x २.५ फिट)
२.	अभ्यंग टेवल (७ x ३ x २.५ फिट)
३.	स्वेदन बक्स (बिरामीलाई सुताएर वा बसाएर स्वेदन गर्न मिल्ने)
४.	धारा यन्त्र
५.	वाष्फ यन्त्र
६.	ग्यास स्टोभ सेट
७.	टब
८.	मोर्टर र पेस्टल
९.	साना भाँडाहरू, चम्चा आदि

प्रदेश सामाजिक विकास मन्त्रालय प्रदेश नं. १ विराटनगर, नेपाल

आयुर्वेद चिकित्सक

प्रमुख अस्पताल विकास समिति

अनुसूची २

पञ्चकर्ममा प्रयोगहुने मुख्य औषधि सामाग्रीहरू

१	दशमूल तेल	२०	यष्टिमधु, आमलकी
२	एरण्ड तेल	२१	शीग्रु, अर्क, एरण्ड, अम्लिका, पद्मक पत्र
३	लाक्षादि तेल	२२	निर्गुण्डी, बलामूल, लसुन
४	महामाषादि तेल	२३	तितेपाति
५	महानारायण तेल	२४	धतुरो
६	प्रसारीणी तेल	२५	गहत
७	सैन्धवादि तेल	२६	कुमारी
८	षडविन्दु तेल	२७	तुलसी, पारीजात, गुडुची, पुनर्नवा
९	ब्राम्ही तेल	२८	कागती र अन्य साइट्रस फ्रुट
१०	त्रिफला घृत	२९	हरिद्रा, मेथी, दालचीनी, सुकमेल,
११	गोघृत	३०	शुण्ठी, मुस्ता, सौंफ
१२	तिल तेल, सर्स्यूँ तेल	३१	सैन्धव लवण
१३	दशमूल चुर्ण	३२	मधु
१४	मदनफलादि चुर्ण	३३	तक्र, दुग्ध
१५	इच्छाभेदी रस	३४	मुद्ग, गहुँ एवं माष चुर्ण
१६	आरग्वध	३५	षष्टी शाली धान्य
१७	त्रिवृत	३६	कोरा कपडा
१८	वचा	३७	छानेको बालुवा आदि ।
१९	इक्षु रस		

प्रदेश सामाजिक विकास मन्त्रालय प्रदेश नं. १ विराटनगर, नेपाल

आयुर्वेद चिकित्सक

सचिव